

н. невід. — п. до 1667) — відомий громад. діяч, продовжував справу батька: 1645 став членом Львів. братства та обіймав чільні посади старшого братчика (1649, 1653, 1657) й маршала (1660). 1659 за рекомендацією гетьмана *І. Виговського* та за послуги, надані *Війську Запорозькому*, був нобілітований (див. *Нобілітація*) польськ. королем *Яном II* Казимиром Ваза. Син Івана Христофоровича — **Іван Іванович** (р. н. невід. — п. після 1690) — також займав посаду старшого братчика та маршала Львів. братства (1686—1690). Був послом (депутатом) від правосл. громади *Львова* на засідання *вального сейму* для захисту прав та привілеїв братства (1669, 1677). Разом з *Георгієм Папарою* та *Максиміліаном Балабаном* борювався проти зведення *Йосифа (Шумлянського)* на львів. єпископську кафедру. Нашадки Івана Івановича переселилися до *Гетьманщини* та покочалися. Одне з перших генеалогічних досліджень в Україні належить перу *бунчукового товариша Андрія Дем'яновича* М. (бл. 1717 — р. с. невід.). До цього роду належали: **Семен Семенович** (1787—1854) — учасник протинаполеонівських війн (див. *Наполеон I*), генерал-лейтенант (1845), нач. Казанського порохового (1834—36) та Сестрорецького збройного (1836—47) 3-дів; **Микола Семенович** (1825—75) — генерал-майор (1869), катеринос. військ. начальник (1869—74); **Віктор Іванович** (1819—91) — генерал-лейтенант (1876), керував Петерб. комісаріатською комісією (1863 — імовірно, 1876); **Володимир Іванович** (1832—87) — генерал-майор (1883), його коштом у *Нальчику* (нині столиця *Кабардино-Балкарської Республіки, РФ*) збудовано правосл. храм; **Микола Веніамінович** (1878 — р. с. невід.) — відомий фахівець з генеалогії; **Валеріан Іванович** (1825 — після 1879) — голова Херсон. поземельного банку та Імператорського т-ва с.-г. Пд. Росії. З цього ж роду походив археолог та художник **Сергій Аркадійович** (бл. 1855 — 1912) — засн. музею скіф. давнини, унікальну колекцію якого склали речі з розкопаного ним біля м. *Ромни* поселення.

14 березня 1874 за наказом рос. імп. *Олександра II* старший серед нащадків генерал-лейтенанта *Семена Семеновича* М. от-

римав прізвище «*Мазаракі-Дебальцев*», приєднавши родове прозвання по жін. лінії.

Рід М. дуже розгалужений. Крім укр. гілки, існувало кілька польських, що також походили від *Христофора М.* Рід внесений до 1-ї, 2-ї та 6-ї частин *Родовідних книг* *Полтав.*, *Черніг.*, *Бессарабської*, *Катеринос.* та *Київ. губерній* та *книги дворян Царства Польського*. Герб М. внесений до 8-ї частини «*Общего гербовника дворянских родов Всероссийской империи*», а герб М.-*Дебальцевих* — до 13-ї частини.

Літ.: *Модзалевский В.Л.* Малоросійський родословник, т. 3. К., 1912; *Дмитрієнко М. та ін.* Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії: Документи, матеріали, карти. К., 2000; *Томазов В. З* генеалогії козацько-старшинських родів грецького походження. «*Берегиня*» (К.), 2000, № 1—2; *Лильо І.* Нариси з історії грецької громади *Львова XVI—XVII століть*. Львів, 2002.

В.В. Томазов.

МАЗЕПА Іван Степанович (20.03.1639—22.09.1709) — гетьман (1687—1709), військ. і політ. діяч, дипломат, князь (1707). Н. на хуторі на р. *Кам'янка* (прит. *Росі*, бас. *Дніпра*; згодом с. *Мазепинці*, нині село *Білоцерківського р-ну* *Київ. обл.*). Існують припущення про походження предків М. з князівського роду. Один із членів родини брав участь у *Наливайка повстанні 1594—1596* і був страчений у *Варшаві* 1596.

Батько — *Степан-Адам* — був шляхтичем. За вбивство шляхтича *Яна Зеленського* засуджений на *інфамію* та смерть, згодом порозумівся з родиною вбитого і був поновлений у правах. 1654 згадувався як *білоцерківський городовий отаман*, був членом делегації укр. *шляхти*, направленої до боярина *В. Бутурліна* в *Переяслав* (нині м. *Переяслав-Хмельницький*). Пізніше підтримав *І. Виговського* та ідеї *Гадяцького договору 1658*, користувався прихильністю польськ. короля *Яна II* Казимира Ваза, за привілеєм якого 1662 став черніг. *підчашим*. П. 1665. Мати — *Марина*, представниця шляхетського роду *Мокієвських*, після смерті чоловіка стала черницею під ім'ям *Марії Магдалини*. Була ігуменею *Київського Свято-Вознесенського монастиря* та *Глухівського Свято-Успенського Преображенського монастиря*. До смерті 1707 під-

Іван Мазепа в латах з Андріївською стрічкою. Портрет роботи невідомого художника. Кінець 18 ст. Копія портрета 1700. Зберігається у Дніпропетровському художньому музеї.

тримувала сина, брала участь у його політ. справах. Сестра — *Олександра*, її сини *І. Обидовський* та *А. Войнаровський* служили при М.

М. навч. в *Київ. колегіумі* (див. *Києво-Могилянська академія*), *єзуїтському колегіумі у Варшаві* чи *Полоцьку* (нині місто *Вітебської обл.*, *Білорусь*). Був поковим при польськ. королі *Яні II* Казимирі Ваза, котрий відправляв його для здобуття освіти за кордон. Приблизно 1656—59 відвідав *Німеччину*, *Італію* і *Францію*, навч. артилер. справі в *Нідерландах*. Виконуючи дипломатичні доручення польського уряду, 1659 їздив до гетьмана *І. Виговського*, 1660 — до гетьмана *Ю. Хмельницького*, 1663 — до гетьмана *П. Тетері*. 1663 залишив службу при королів. дворі й перебував при батькові. Після його смерті став черніг. *підчашим*. Близько 1668—69 одружився з *Ганною Фридрикевич*, родинні зв'язки якої сприяли вступу М. 1669 на службу до гетьмана *П. Дорошенка*.

У *П. Дорошенка* М. був ротмістром *надвірної корогви*, можливо, виконував обов'язки *генерального осавула*, брав участь у *Галицькій кампанії турецько-татарсько-українських військ 1672*. Виконуючи дипломатичні доручення *П. Дорошенка*, 1673 їздив як посол до *Криму*, 1674 — до

І.С. Мазепа. Портрет з галерії «Історія і благодітелі» Києво-Печерської лаври.

Переяслава на переговори з гетьманом *І.Самойловичем* і кн. *Г.Ромодановським*. Цього ж року по дорозі до Криму потрапив у полон до запорожців і був урятований від смерті завдяки заступництву *кошового отамана І.Сірка*. Під тиском росіян запорожці були змушені видати М. гетьману *І.Самойловичу*. Служив при дворі *І.Самойловича*, займався вихованням його дітей, їздив у держ. справах до *Москви* та виконував приватні доручення гетьмана, брав участь у бойових діях на захист *Чигирини* під час *Чигиринських походів турецько-татар. військ 1677—78* (див. *Російсько-турецька війна 1676—1681*), а 1682 зайняв посаду ген. осавула.

Після невдалого походу на *Кримський ханат 1687* (див. *Кримські походи 1687 і 1689*) разом з ін. укр. старшиною подав донос на *І.Самойловича*, взяв участь в організованій кн. *В.Голіциним* акції зі зміщення його з гетьманства. Після усунення *І.Самойловича* за вказівкою князя 25 липня 1687 був обраний гетьманом *Війська Запорозького* в таборі біля р. Коломак (див. *Коломак, селище*). Підписав *Коломацькі статті 1687*, що визначали подальші укр.-рос. відносини і стали значним кроком на шляху обмеження укр. суверенітету. З часу обрання й до 1689 був підконтрольний кн. *В.Голіцину*. Після держ. перевороту в Москві в серпні—вересні цього року домігся затвердження новим рос. кер-вом поданих гетьманом Моск. статей 1689, котрі значно корегували на користь *Війська Запорозького* положення *Коломацьких статей 1687* й послабляли залежність *Війська Запороз.* від Рос. д-ви.

В умовах перебування *Війська Запороз.* під царською зверхністю М. докладав зусиль до об'єднання укр. земель у єдиній д-ві, утвердження міцної гетьман. влади, розбудови станової д-ви европ. зразка на основі традиційного укр. козац. устрою, прагнув надати гетьман. владі спадкового характеру. Для здійснення цих завдань М. використовував протекцію Рос. д-ви, підтримка якої давала змогу утримувати під контролем внутрішньополіт. ситуацію, протистояти зовн. противникам, зокрема під час їх збройних напа-

І.С. Мазепа. Зображення з «Літопису Самійла Величка». 1720.

дів. Сприяння протектора давало змогу проводити в руслі інтересів *Війська Запороз.* зовнішньополіт. акції, у т. ч. і з використанням військ. сили, насамперед проти *Кримського ханату* та *Речі Посполитої*. Протягом довгих років завдяки особистому авторитету й зв'язкам М. зумів зберегти позитивне ставлення до себе Москви. У результаті реальний вплив гетьмана на укр. справи був значно більшим, ніж це передбачали офіц. документи.

Через розвідників, агентів, полонених, шляхом збору інформації від приїжджих осіб М. вів постійне спостереження за міжнар. справами, підтримував відкриті чи таємні контакти з представниками влади всіх сусідніх політ. утворень, а саме: *Туреччини*, *Крим. ханату*, *Білгородської орди*, *Валахії* (див. *Волицина*), *Молдавського князівства*, *Корони Польської* та *Великого князівства Литовського*. Далеко не завжди це робилося за санкцією Рос. д-ви, часто до Москви повідомлення про такі зв'язки надходили після того, як певні задумки вже реалізувалися. Точка зору гетьмана щодо взаємин із зазначеними країнами мала значний вплив на політ. позицію рос. верхівки.

Козац. військо під кер-вом М. під час *російсько-турецької війни 1686—1700* брало участь у великих військ. акціях, проводило роботи із вдосконалення оборонної системи *Війська Запороз.* 1688 укр. війська на чолі з М. та рос. частини спорудили поблизу р. Самара Новобогородицьку фортецю — військ. базу для наступного походу на Крим та для контролю над Запорозжям (нині

тут м. *Новомосковськ*). Цього ж року лівобережні війська відбивали невеликі напади татар та здійснили похід під *Очаків*. 1689 війська М. разом з рос. силами взяли участь у другому Крим. поході, котрий закінчився невдачею. При поверненні з походу біля Самари було зведено другу фортецю — *Новосергіївську*.

У період між Кримськими та Азовсько-Дніпровськими походами під кер-вом М. реалізувалися оборонні заходи на пд. кордонах *Війська Запороз.*, відбивалися напади з боку Крим. ханату на Лівобережжі та Правобережжі, у т. ч. й ті, що були зорганізовані за участю Петра *Іваненка*. Були здійснені походи городових, правобереж. козаків та запорожців під *Очаків*, *Казікермен* (нині м. *Берислав*), *Тягиню*, на територію *Буджаку* і Крим. п-ова. 1692 М. зі своїми полками виступив проти татар. війська, яке приходило на південь Лівобережжя разом з П. *Іваненком*.

У першому Дніпровському поході 1695 (див. *Азовсько-Дніпровські походи 1695—1696*) укр. військам на чолі з гетьманом та рос. силам боярина *Б.Шереметєва* наприкінці липня — на початку серпня вдалося заволодіти турец. фортецями на пониззі Дніпра: найбільшою — *Казікерменом* — та 3-ма меншими укріпленнями пунктами — *Мустріткерменом*, *Мубсуреккерменом* та *Ісламкерменом*. Оволодіння плацдармом дало змогу укр. козакам цього та наступного року здійснити походи на Чорне море. На поч. 1696 лівобережні війська не змогли ефективно протистояти спустошливому татар. набігу на землі *Полтавського полку*, *Миргородського полку* та *Гадяцького полку*. В липні цього року рос. та укр. війська взяли *Азов*, а частини, очолювані *Б.Шереметєвим* та М., охороняли *Гетьманщину* та *Слобідську Україну* від приходу противника і прикривали тил військам, які діяли під Азовом. У листопаді відбувся останній, але малорезультативний спільний похід лівобереж. і правобереж. козаків на Крим. ханат, під *Дубоссари* (нині місто в Молдові). У травні—жовтні 1697 та травні—серпні 1698 укр. сили, очолювані М., та рос. війська здійснили другий і третій Дніпровські похо-

ди, маючи на меті захоплення Очакова, однак ця мета не була досягнута через контрзаходи з боку *Османської імперії*. Навпаки, намагання турків і татар відбити втрачений плацдарм на нижньому Подніпров'ї змусили спрямувати максимум зусиль на його захист.

Після укладення перемир'я Рос. д-ви з Осман. імперією в січні 1699 гетьман займався питаннями охорони кордонів та підготовки до передачі туркам плацдарму на пониззі Дніпра, захопленого 1695. 1700 рос. цар *Петро I* нагородив М., другим після боярина Ф.Головіна, орденом св. апостола Андрія Первозваного (див. *Андрія Первозваного орден*) за воєнні дії проти турків і татар. А з серпня 1700 М. відправляв укр. частини на пн. для участі у Великій Пн. війні (див. *Північна війна 1700—1721*).

Реалізуючи плани політ. об'єднання укр. земель, М. намагався поширити свій вплив на *Правобережну Україну*. Він всебічно підтримував правобережне козацтво, котре можна було використати в разі наступу поляків на *Лівобережну Україну*, а також у боротьбі за владу над правобереж. теренами. Згідно з висновками сучасних істориків, приблизно з 1693 М. почав підштовхувати рос. уряд до приєднання Правобережжя, прийняття фастівського полковника *С.Палія* в підданство разом з козац. територією. Використовуючи як дипломатичні, так і військ. засоби, гетьман протидіяв заходам поляків із заселення правобереж. Подніпров'я, яке за умовами польсько-рос. *«Вічного миру» 1686* мало залишатися незалюдненим.

1702 з відома М. на Правобережжі вибухнуло повстання, спрямоване проти намірів *Речі Посполитої* ліквідувати на цій території козац. устрій (див. *Полковий устрій, Сотенний устрій*). 1704, отримавши розпорядження рос. царя Петра I щодо воен. підтримки польс. короля *Августа II* Фридерика Сильного в протистоянні з прибічниками швед. короля *Карла XII*, М. вступає на Правобережжя. Гетьман використав цю ситуацію для об'єднання під своєю булавою укр. земель по

обидва боки Дніпра. Цього року М. зайняв *Білу Церкву*, *Корсунь* (нині м. *Корсунь-Шевченківський*), *Богуслав*, *Фастів*, прийняв клейноди від правобереж. гетьмана наказного *С.Самуся*, заарештував білоцерківського полк. *С.Палія*. Арештом *С.Палія* М. усував для себе перешкоди в оволодінні правобереж. землями, а також запобігав розгортанню внутр. протистояння в Укр. козац. д-ві. 1705 лівобережне укр. військо зайняло Київщину, *Волинь*, частину *Східної Галичини*. На 1707 на Правобережжі вже існували *Білоцерківський полк*, *Богуславський полк*, *Корсунський полк*, *Чигиринський полк*, *Уманський полк*, *Брацлавський полк* і *Могилівський полк*.

М. вдалося значно обмежити політ. самостійність Запороз. Січі. Всі взаємини Москви із Запорожжям відбувалися при посередництві гетьмана. Аби домогтися цього, М. використовував методи політ., дипломатичного та екон. впливу. Найчастіше такі заходи практикувалися в тих випадках, коли гетьман хотів змусити низових козаків розірвати перемир'я з Крим. ханатом під час російсько-турецької війни 1686—1700. На поч. 18 ст. гетьман докладав зусиль для утримання під контролем запорожців, невдоволених втратою нижньодніпровських фортець, зведенням поблизу *Чортомлицької Січі* з допомогою лівобереж. козаків нової Кам'янозатонської фортеці (див. *Кам'яний Затон*), арештом запороз. делегації в Москві у зв'язку із пограбуванням на території Запорожжя грец. купців — турец. підданих, розмежуванням володінь між Осман. імперією й Рос. д-вою (див. *Межова комісія 1705*), використанням їх на пн. театрі воен. дій. Акції запорожців, спрямовані проти царської та гетьман. влади, зокрема й підготовка Запороз. Січі до спільного з Крим. ханатом виступу проти Рос. д-ви 1702—03, до краю загострювали їхні взаємини з М. 1703 він пропонував Москві знищити Запороз. Січ.

Гетьманування М. позитивно позначилося на екон. розвитку Укр. козац. д-ви: збільшувалася кількість населення, освоювалися запустілі та раніше не обро-

I.С. Мазена. Портрет роботи М. Бернігерота, 1706. Нанус у нижній частині: «Johannes Mazepa / Cosaccorum Zaporoviensium / Supremus Belli-Dux».

блювані землі, зростали вже існуючі та засновувалися нові населені пункти, розвивалися ремесла, промисли й торгівля. Політика гетьмана сприяла еволюції укр. сусп-ва в напрямку подальшого поділу на *стани*. Збідніле козацтво перетворювалося на підданих *козацької старшини, шляхти* і монастирів. М. видавав розпорядження, котрі законодавчо оформляли диференціацію козац. стану, водночас докладав чимало зусиль для оборони рядового козацтва від надмірного тиску з боку старшини, аби запобігти розвитку соціальних протестів. Особиста залежність селян перетворювалася на кріпосницьку. Відбувався процес повторного закріпачення селянства. На поч. 18 ст. на пн. та в центрі Лівобережжя нормою стала дводенна *панищина*.

Опорою центр. влади була *козацька старшина*, екон. основою існування якої були успадковані, надані гетьманом і полковниками, куплені, зайняті на незаселених землях (див. *Займанщина*) або відібрані в козаків, міщан та селян маєтності. Формування *еліти* Укр. козац. д-ви позначилося виникненням за М. особливих категорій старшини — знатних (значних) товаришів

(див. *Знатне (значне) військо товариство*) та *бунчукових товаришів*, формалізацією процесу виборів на старшинські посади, зайняттям місць *генеральної старшини* та *полковників козацьких прибічниками* гетьмана, частина з яких була пов'язана з ним родинними зв'язками. Окремі особи протягом тривалого часу займали одні й ті ж керівні посади чи передавали їх родичам-спадкоємцям.

М. докладав зусилля для збереження за містами *магдебурзького права*, ліквідувати яке прагнула козац. старшина. *Гетьманськими універсалами* регулювалися взаємини між *міщанами* та козаками, міські мешканці зобов'язувалися виконувати різні повинності на користь міста, корегувалися питання діяльності судів. Гетьман особисто опікувався ливарництвом, паперовою пром-стю. Дослідники вважають, що саме М. запровадив обмеження вирубки лісів, яка відбувалася внаслідок бурхливого розвитку промислів. Гетьман вживав заходи стосовно забезпечення прав укр. купців (див. *Купецтво*), насамперед у Речі Посполитій. Реагував на обмежувальні заходи царської влади щодо експорту в Росію окремих товарів укр. вир-ва.

З початку гетьманування М. займався питаннями поліпшення боєздатності козац. війська шляхом зміни його структури. Військо мало бути скорочене, в його складі планувалося залишити козаків, які мали нести службу, т. зв. *виборних козаків*, та *підпомічників*, котрі повинні були допомагати виборним козакам при спорядженні на службу. Наприкінці 17 — на поч. 18 ст. найбільш мобільною частиною укр. військ. сил, з високим рівнем підготовки, якістю озброєння та спорядження стали наймані частини — *охотницькі полки*. Вони активно використовувалися як для підтримки внутрішньополіт. курсу, так і в зовн. конфліктах. Їх кількість зросла з 7 до 10 полків.

М. сприяв розвиткові укр. к-ри. Він докладав значних зусиль для відродження *Києва* як духовної столиці України, спрямовував значні кошти на церк. та цивільне буд-во, зокрема в Києві, *Чернігові*, *Батурині*, *Переяславі*, *Глухові*, на Запороз. Січі, переда-

вав церквам та монастирям багато церк. начиння, підтверджував старі та надавав нові маєтності монастирям. У цьому його підтримувала верхівка Війська Запороз. У держ. інтересах використовував значну культ. та політ. роль Церкви, контролював розміщення на вищих щаблях церк. ієрархії, відстоював інтереси укр. православ'я при виникненні ідеологічних розбіжностей із верхівкою *Московського патріархату*. М. приділяв значну увагу становищу правосл. укр. населення, яке залишалося під владою Речі Посполитої. Особливо вирізняються зусилля гетьмана, спрямовані на отримання дозволу моск. патріарха *Адріана* висвятити київ. митрополитом луцького єпископа Діонісія (*Жабокрицького*). За його підтримки було відновлено Переяслав. єпархію. За сприяння гетьмана Київ. академія одержала офіц. визнання свого статусу. На кошти гетьмана було збудовано новий учбовий корпус. Заклад отримав ряд майнових та грошових надань. При участі укр. володаря було засновано *Чернігівський колегіум*. Особливою увагою М. користувалося книгодрукування. Особисто гетьман відзначався вправністю у військ. мист-вах, умінням грати на муз. інструментах, писати вірші. М. колекціонував зброю та книги, твори мист-ва. Добре володів укр., польсь., рос., лат. мовами, знав нім., італ., татар., до певної міри франц. мови.

Участь Війська Запороз. у Великій Пн. війні 1700—21 призвела до значних людських і матеріальних втрат. Це, як і наміри царської влади ліквідувати козац. устрій — основу політ. системи Війська Запороз., обумовило кризу у взаєминах з Рос. д-вою. Розвиток політ. ситуації міг призвести до нового поділу укр. земель між Річчю Посполитою і Росією в разі їх перемоги над Швецією або до втрати укр. державності при переході під польсь. зверхність у разі швед. перемоги. У цій складній політ. ситуації укр. верхівка шукала вихід у нав'язуванні контактів з табором противників Росії. Сучасні дані дають можливість датувати початок цих взаємин 1701. З 1704 М. контактував з королем *Станіславом Лещинським*. На осінь 1707 у

ході взаємин було домовлено, що Україна ввійде до складу Речі Посполитої на засадах Гадацького договору 1658, а в перші місяці 1708, можливо, було укладено й попередню угоду між укр., польсь. й швед. сторонами. У ситуації, яка склалася на 1708, укр. верхівка розглядала можливість входження в політ. систему Речі Посполитої під зверхністю Швеції, що мало забезпечити на певний час виконання Варшавою укладених домовленостей. Козац. верхівка поверталася до ідеї триєдиної Речі Посполитої, де, поряд з Польщею й Литвою, юридичне місце в політ. системі зайняло б і Військо Запороз.

Прийнявши рішення про перехід на швед. бік, 24 жовтня 1708 М. покинув Батурин і вирушив на з'єднання із швед. королем Карлом XII. Разом з гетьманом до короля перейшли представники верхівки укр. політикуму — *генеральний обозний І. Ломиковський*, *генеральний суддя В. Чуйкевич*, *генеральний писар П. Орлик*, ген. осавули *М. Гамалія* й *Д. Максимович*, *генеральний бунчужний Ф. Мирович*, *генеральний хорунжий І. Суліма*, миргородський полк. *Д. Апостол*, прилуцький полк. *Д. Горленко*, лубенський полк. *Д. Зеленський*, охотницькі полковники *Г. Галаган* і *Я. Покотило* та ін. й кількотисячний загін козаків. Перебуваючи в таборі швед. короля, гетьман доклав чимало зусиль до залучення українців на свій бік, його заходи допомогли організувати постачання швед. армії. М. намагався привернути на бік Карла XII Правобережну Україну, Запороз. Січ, Крим. ханат і Туреччину, налагодити взаємодію із польсь. королем Станіславом I Лещинським. Існують дані й про те, що він мав намір увійти в контакт з рос. царем Петром I, побачивши, що події розвиваються не на користь шведів. Не увінчалися успіхом переговори М. з полтав. полк. *І. Левенцем* наприкінці листопада 1708 з метою добитися переходу *Полтави* на свій бік. У березні 1709 до короля й гетьмана перейшла Запороз. Січ.

28 березня 1709 у Великих Будищах (нині село Диканського р-ну Полтав. обл.) було укладено українсько-швед. договір. Швед.

король Карл XII, приймаючи гетьмана М. та кошового отамана К.Гордієнка під свою владу, зобов'язувався не чинити мирного договору з Рос. д-вою до того часу, поки Укр. козац. д-ва не буде повністю звільнена від Росії, а українцям не будуть повернені давні права й привілеї. Відсутність у договорі згадки про Річ Посполиту означала, що це питання мало вирішуватися залежно від розвитку подій.

У ході протистояння зі шведами рос. війська знищили гетьман. столицю Батурин, зруйнували *Чортмилицьку Січ*. За розпорядженням Петра I рос. правосл. церква проголосила М. *анафему*. Після поразки швед. армії в *Полтавській битві 27 червня 1709* М. разом з Карлом XII достався до м. Бендери (нині місто Тігіна, Молдова), що знаходилося на території, підвладній осман. султану *Агмеду III*. У цьому місті він помер у ніч з 21 на 22 вересня 1709. Похований на околиці с. Варниця, згодом був перепохований у церкві монастиря св. Юрія в м. Галац (нині місто в Румунії). Їснують версії про знищення могили М. під час воен. кампаній 18—20 ст. Наприкінці 1950-х — на поч. 1960-х рр. церква св. Юрія була зруйнована. Нині місце знаходження праху гетьмана невідоме.

Твори поетів і письменників (*Вольтера*, Д.-Н.Байрона, К.*Рилеєва*, В.Гюго, О.*Пушкіна*, Ф.Булгаріна, Ю.*Словацького*, Т.*Шевченка*, Б.*Ленкого*, Б.Брехта), художників (Т.Жеріко, Е.Делакруа, О.Верне, Л.Буланже) і композиторів (Ф.*Ліста*, П.*Чайковського*) зробили М. одним з найвідоміших українців світу.

Дж.: Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею, т. 5. СПб., 1853; *Эварницкий Д.И.* Источники для истории запорожских казаков, т. 1—2. Владимир, 1903; Літопис Самовидця. К., 1971; *Величко С.В.* Літопис, т. 1—2. К., 1991; З епістолярної спадщини гетьмана Івана Мазепи. К., 1996; Патрік Гордон і його щоденник «Сіверянський літопис» (Чернігів), 2001, № 1; Листи Івана Мазепи: 1687—1691, т. 1. К., 2002; Універсали Івана Мазепи 1687—1709, кн. 1. К.—Львів, 2002; Універсали Івана Мазепи 1687—1709, ч. 2. К.—Львів, 2006; Гетман Іван Мазепа: документи из архивных собраний Санкт-Петербурга, вып. 1. 1687—1705 гг. СПб., 2007; Доба геть-

мана Івана Мазепи в документах. К., 2007.

Літ.: *Костомаров Н.* Мазепа й мазепинці. В кн.: *Костомаров Н.* Историческая монография и исследование, т. 16. СПб., 1885; *Борщак І.* Шведчина й французька дипломатія (за невиданими документами). В кн.: Всеукраїнська Академія наук. Исторична секція: Науковий збірник за рік 1928, т. 27. К., 1928; *Петровський М.* Нариси історії України XVII — початку XVIII століть (досліді над літописом Самовидця). Х., 1930; *Андрусяк М.* Зв'язки Мазепи з Станіславом Лешинським і Карлом XII. «ЗНТШ: Праці історично-філософичної секції» (Львів), 1933, т. 152; *Яковлів А.* Українсько-московські договори в XVII—XVIII віках. Варшава, 1934; Мазепа: Збірник, т. 1—2. Варшава, 1938; *Дядиченко В.А.* Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII — початку XVIII ст. К., 1959; *Kentzynskij V.* Mazepa. Stockholm, 1962; *Соловьев С.М.* История России с древнейших времен, кн. 8 (т. 15—16). М., 1962; *Perdenia J.* Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przełomie XVII—XVIII w. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1963; *Сергієнко Г.Я.* Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. К., 1963; *Борисенко В.Й.* Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. К., 1986; *Воззриг В.Е.* Россия и европейские страны в годы Северной войны: История дипломатических отношений в 1697—1710 гг. Л., 1986; История Северной войны: 1700—1721 гг. М., 1987; *Мацьків Т.* Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687—1709. Мюнхен, 1988; *Павленко Н.И.* Петр Великий. М., 1990; *Яворницький Д.І.* Історія запорожських козаків, т. 3. К., 1991; *Субтельний О.* Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. К., 1994; *Wójcik Z.* Jan Sobieski: 1629—1696. Warszawa, 1994; *Смолій В.А., Степанков В.С.* Українська державна ідея XVII—XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. К., 1997; *Наливайко Д.* Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI—XVIII ст. К., 1998; *Gierowski J.A.* Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648—1763). Kraków, 2001; *Оглоблин О.* Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью-Йорк—К.—Львів—Париж—Торонто, 2001; *Заруба В.* Українське козацьке військо в російсько-турецьких війнах останньої чверті XVII століття. Дніпропетровськ, 2003; Історія української культури: Українська культура другої половини XVII—XVIII століть, т. 3. К., 2003; *Крупницький Б.* Гетьман Мазепа та його доба. К., 2003; *Чухліб Т.* Гетьмани і монархи: Українська держава в міжнародних відносинах 1648—1714 рр. К.—Нью-Йорк, 2003; *Павленко С.* Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. К., 2004; *Станіславський В.В.* Запорозька

Січ та Річ Посполита: 1686—1699. К., 2004; *Павленко С.* Іван Мазепа як будівничий української культури. К., 2005; *Григорьев Б.* Карл XII, или пять пуль для короля. М., 2006; *Сокирко О.* Лицарі другого сорту: Наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669—1726 рр. К., 2006; *Таирова-Яковлева Т.* Мазепа. М., 2007.

В.В. Станіславський.

МАЗЕПА Ісаак Прохорович (16.08.1884—18.03.1952) — громад., політ. і держ. діяч, публіцист. Н. в с. Костобобрів (нині село Семенівського р-ну Черніг. обл.). Освіту здобув на природничому ф-ті Петерб. ун-ту (1904—10), був активним діячем укр. студентської громади в *Санкт-Петербурзі*. Від 1905 — член *Революційної української партії*, 1906 — *Української соціал-демократичної робітничої партії*, член петерб. осередку УСДРП і редколегії час. «Вільна Україна». 1912—13 працював агрономом у Нижегородському, від 1914 — Катеринославському губернських земствах (див. *Земства*).

1917 — член Катеринослав. губернської революц. ради, 1918 — член управи Катеринослав. губернського земства, організатор *вільного козацтва* на Катеринославщині. Провідний діяч УСДРП, ред. парт. час. «Наше слово» (Катеринослав (нині м. Дніпропетровськ), 1917—18), «Голос робітника» (1918). У січні 1919 — депутат *Трудового конгресу України*. Від 9 квітня 1919 — нар. міністр внутр. справ *Української Народної Республіки*, 27 серпня 1919 — 25 травня 1920 — голова *Ради народних міністрів Української Народної Республіки*; брав участь у *Першому Зимовому поході Армії УНР 1919—1920*. У травні—червні 1920 — нар. міністр земельних справ УНР.

Від 1920 жив на еміграції у *Львові*, був ред. час. «Соціалістична думка». Від 1923 — на еміграції в *Чехословаччині*, професор *Української господарської академії* в Подєбрадах, *Українського соціологічного інституту* в Празі. Належав до провуду *Закардонної групи Української соціал-демократичної робітничої партії*, був членом виконкому Соціаліст. робітн. інтернаціоналу. Від 1945 мешкав в Австрії та Німеччині. Від жовтня 1946 — професор *Українського технічно-господарського інституту* в

І.П. Мазепа.